

За правильну оцінку опозиційних рухів в Україні

Микола ПЛАВ'ЮК

В Україні замітно посилились вияви опозиційного мислення і дії різних опозиційних формaciй, які подекуди без організаційного пов'язання становлять те, що називаємо опозиційним рухом. Поширився він на різні сектори життя нації (церковно-релігійний, гуттурно-науковий, екологічний, а головно суспільно-політичний). Вияви його дії стали широко відомі в Україні і поза її межами. З ним спілкують подібні йому формaciї інших народів, ним інтересуються українці розпорощені в цілому світі. Його вивчають політичні і державні кола багатьох країн світу.

Слідкуючи за голосами на сторінках української преси та деякими проявами в часі V Конгресу СКВУ в Торонто, виглядає, що де-хто свідомо чи несвідомо, у викривленому світлі представляє позиції і вияви дії, напр. найбільш відомої своєю діяльністю під сучасну пору, Української Гельсінської Спілки.

Недоброзичливість критиків Української Гельсінської Спілки проявляється головно в тому, що вони неповно або у викривленому світлі пояснюють основні позиції і дію УГ-Спілки. І тому необхідно пригадати правдиву позицію УГСпілки:

«Українська Гельсінська Спілка уважає необхідним визначити основним напрямком своєї діяльності захист національних прав, насамперед право нації на самовизначення, передбачене статтею першою,

ратифікованого Радянським Союзом Міжнародного пакту про громадські та політичні права, бо без свободи нації справжнє забезпечення свободи особи неможливе. Якщо людина — не засіб для реалізації тих чи інших ідеологічних концепцій, а мета її вінець твориня, то нація єдине природне соціальне середовище, у якому людина може всебічно розвивати свої здібності й виконати своє призначення на землі.

«Як показав досвід 66-річного пereбування України в складі СССР, ні уряд УССР, який насправді ніколи не був сувереним урядом, а тільки виконавчим органом центральної влади, ні Комуністична партія Угорщини, що є всього лише регіональним підрозділом КПРС, — не могли й здебільшого не бажали захищати населення України від тотального голоду, від варварського нищення продуктивних сил та інтелектуального потенціялу нації від денационалізації українців і неросійських меншинств та етнічного стану населення України. Ці факти прямого геноциду та триваючого навіть у умовах відносної демократизації етноциду корінного населення України підтверджують ту незаперечну істину, що жодна партія не сміє монополізувати права на вирішення кардинальних проблем, які заторкують самоіснування народів. Без альтернативних, опозиційних (в цілому чи в окремих пи-

татніях) до політики уряду й правлячої партії організацій, дійсне забезпечення прав людини й нації неможливе. Не будучи політичною партією і не ставлячи собі метою перебрання влади, Українська Гельсінська Спілка бачить своє завдання у всебічній активізації народних мас, у виробленні в них механізму участі народу у правлінні державою та надійного контролю за державним апаратом. Підтримуючи всі конструктивні ідеї влади, що торкаються перебудови й демократизації радианського суспільства, УГС залишає за собою право на демократичну опозицію як дієву форму активізації демократичних процесів у суспільстві. Українська Гельсінська Спілка — це не політична партія з обов'язковою для кожного її члена програмою, допускає плюралізм поглядів та членство в інших політичних партіях та організаціях. Замість програми, УГС пропонує „Декларацію принципів”, що можуть стати основою об'єднання демократичних сил у боротьбі за перетворення суспільства, за права оссбї й нації».

Ось основна позиція УГСпілки опублікована 7 липня 1988 р.

Зміст її не залишає жодного сумніву, що творці того документу виходили із заложення, що обіцяні зміни в ССР М. Горбачовом дадуть змогу зайніціювати нечувану до того часу можливість творення легальної опозиції до комуністичної партії і нею призначеноого урядового апарату в Україні.

Згадані ними принципи, як своєрідні дороговкази змісту їх опозиційної діяльності, вони оформили в окремих точках (20). Розглядаючи їх тепер, приблизно 6 місяців від їх проголошення, зможемо вказати не лише на їхні теоретичні вартості, але як вони виглядають у світлі дійсного стану в сучасній Україні.

Точка перша видвигає справу «відновлення української державності, яка сьогодні існує лише на папері».

Це ствердження дуже важливе, бо читаючи вступ — «Преамбулу», де мова про право нації на самовизначення, дехто міг би допустити думку про те, що, мовляв, українська нація ще не «самовизначила» свого відношення до питання державності. Вимога «відновлення», очевидно, відкидає таке побоювання, і на мою думку, не лишає сумніву про яку державу йде мова, якщо УРСР вони вважають державою «яка сьогодні існує лише на папері». До речі, питання державного самовизначення України в початку ХХ століття є заторкнене в статтях офіційних публіацій і документах УГСпілки, які не лишають сумніву про становище УГСпілки до процесів державного будівництва в Україні.

Точка друга заторкує питання майбутнього співжиття народів ССР. І в цій справі, що воно є можливим (моє підкреслення) «у формі конфедерації незалежних держав». Допускають вони, що переходним етапом може бути «федерація суверенних демократичних республік із наповненням поєднання Союзу РСР реальним змістом, за допомогою максимальної політичної, економічної і культурної децентралізації».

Така позиція УГСпілки заставляє нас призадуматись над тим, чому саме таку форму «радикальної ломки державного устрою» (очевидно, що мова йде про ССР) вони вибрали.

Якщо вихідною точкою для них є поняття «незалежної держави», то, очевидно, було б нам ясніше, якщо б вони вказали якими шляхами вони цю «незалежність» можутьсяягнути. Також якщо мова про «конфедерацію» незалежних держав — то і це необхідно уточ-

нити. Чи мають вони на увазі зразок такого спілкування, як напр. в сучасному британському комонвелті, який має спільну королеву, хоч деякі з держав-учасниць вибрали не шлях парламентарної монархії, але оформились як республіки, чи щось інше. Але це не найважливіше питання, яке слід вивчити чи вяснити. Багато важливішим є питання чому творці того документу говорять, що «перехідним етапом» може бути «федерація суверенних демократичних республік» (очевидно, що вони мають на увазі сучасні складові республіки ССР).

Дехто вважає, що це може є по-диктоване «тактичними мотивами», щоб не насторожувати до їхніх вимог московського центру. Я не вірю, що це є причиною такої постави, бо московський центр становища до УГСПілки не буде базувати на поодиноких точках, а радше на цілості документу. Мені здається, що може багато важливішою справою є усвідомлення УГСПілкою, що її завданням є «у все-бічній активізації народних мас, у виробленні в них механізму участі народу у правлінні державою та надійного контролю за державним апаратом».

Бож справді український народ мав змогу вирішувати свою долю і вибирати форми державного життя 50 років тому лише в Карпатській Україні, а на всіх інших територіях України він того права не має і не може ним користуватися — вже понад 70 років.

Незалежно від того, якими міркуваннями кермувались автори тих пропозицій, слід підкреслити що останні місяці вказують що М. Горбачов зовсім не пішов шляхом радикальної ломки державного устрою ССР, а ним пропоновані зміни в проекті конституції — далекі від дійсної демократизації радянського суспільства.

Точка третя — присвячена справі федераальної конституції ССР, а точка четверта — конституції України.

Автори дуже слушно запропонували далекоідучі зміни як в одному, так і другому випадкові, які випливають із міжнародних зобов'язань уряду ССР, з принципів необхідної децентралізації, усунення імперіалістичного терміну «радянський народ», уточнення прав і обов'язків громадян України — однаке дотепер відомі проекти нової конституції не лише не узгляднили вимог і пропозицій УГСПілки, але навпаки, напр. в справі виборів, пороблено зміни, які Всеукраїнська Координаційна Рада УГС в дні 18 грудня 1988 р. засудила такими словами:

«На останній сесії Верховної Ради ССР зроблено крок назад навіть порівняно із сталінсько-брежневськими конституціями. Узаконнено непрямі вибори як Верховної Ради ССР, так і наділено надто широкими повноваженнями Голову Верховної Ради ССР, що створює передумови для особистої диктатури з парламентським її прикриттям».

В точках 5 і 8 УГСПілка затуркує питання штучного переміщення населення ССР, багаторічної політики русифікації і щоб запобігти тому станові в Україні — «Ми вимагаємо негайного конституційного визнання статусу української мови як державної мови республіки й впровадження її у всі сфери суспільного життя республіки».

Це одна з тих справ, яка знайшла справді широкий вияв підтримки різних прошарків населення України і почався процес розгляду того питання Верховною Радою УССР (покищо комісії) і можливо що в цій справі не лише широка громадськість України, але й урядові кола нарешті зайдуть при-

хильне становище. Не забігаючи наперед фактів, варто підкresлити, що навіть такий русифікатор України, як В. Щербицький змушений під тиском публічної опінії обіцяти поліпшення на тому відтинкові. Очевидно, що від обіцянок до конкретних діл — далека дорога!

Дуже влучно в точці 7 УГСпілка з'ясувала своє позитивне становище до національних меншин в Україні, гарантуючи їм культурно-національну автономію в українській державі та на створення національно-територіальних адміністративних одиниць,

Відважно УГСпілка ставить питання перегляду існуючих кордонів радянських республік за етнічними принципами. Актуальність цього питання зокрема ілюструють вірменсько-азербайджанські відносини, бо мимо відомого рішення Верховної Ради з літа 1988 р., яка зовсім зігнорувала вірменські вимоги — невпинні змагання вірмен заставили московський центр ревідувати те рішення Верховної Ради. В тій же точці (8), УГСпілка домагається конструктивного діалогу й широкої співпраці з українською еміграцією на Заході, замість «плеканої ідеологічними догматиками ненависті породженої умовами сталінщини».

Не знати чи цей апель має якийнебудь вплив на советські органи влади, але це нас не повинно дивувати, важливіше однаке є те, щоб українська еміграція на Заході належно сприйняла братню руку простягнену відважно до нас і не завела надій наших рідних в Україні!

Компромітуюча для т. зв. уряду УССР є точка 10 принципів УГСпілки, яка у всій ширині розкриває сервілістичне відношення київської адміністрації супроти Москви у міжнародному спілкуванні. Бож справді, в радянській

пресі неодноразово розхвалюють участь УССР в ООН, ЮНЕСКО, але промовчуть, що рівночасно з тим т. зв. уряд УССР ніколи не відважився домагатися усталення дипломатичних відносин з іншими країнами на рівні посольств та консульств, чи навіть самостійної участі українських делегацій на міжнародних наукових конференціях, олімпійських ігрищах чи інших міжнародних форумах, де Україну «перманентно репрезентує» Москва.

Окремо треба обговорити т. 10 тих принципів. В них УГСпілка заявляє, що має намір виставити своїх кандидатів весною 1989 р. у виборах до Верховної Ради ССР. З вище наведених мною причин становище УГС в цій справі змінилося.

Всеукраїнська Координаційна Рада УГС 18 грудня 1988 р. вирішила ті вибори збойкотувати і не виставляти своїх кандидатів, як вияв її протесту проти недемократичного способу виборів.

Як виняток УГСпілка рекомендує піддержати у виборах лише тих кандидатів, які зобов'яжуться після обрання домагатися:

1. Впровадження до конституції ССР положення, за яким кожен всесоюзний закон стане чинний на території республіки тільки після схвалення його Верховною Радою цієї республіки;

2. Затвердження статусу української мови як єдиної державної мови на території УССР і впровадження її в усі сфери політичного, культурного та господарського життя республіки;

3. Суверенітету УССР над своїми природними багатствами і своєю економікою, в тому числі після переходу республіки на повний господарський розрахунок і самофінансування;

4. Негайного припинення будівництва нових атомних електростанцій та нових реакторів на дію-

чих АЕС і поступово плянового згортання атомної енергетики в Україні, а також зміни структури української промисловості, з ліквідацією екологічно шкідливих виробництв.

Від кожного зареєстрованого кандидата в депутати місцеві філії УГС повинні зажадати відповіді, як він ставиться до цих вимог».

Дуже важливі позиції УГСліки з'ясовані в тт. 11 і 12, які дають відповідь на комплекс справ в ділянках економіки та соціальної справедливості.

УГСпілка уважає, що народ України повинен стати дійсним господарем своїх природних багатств і ресурсів. Основою національної економіки України повинен стати республіканський госпрозрахунок самофінансування. І в цих ствердженнях становище УГСпілки не є оригінальне, про це висловлювались їхні попередники, знищенні ще перед війною сталінським і сжовським терором, а після війни про ці справи писали як П. Полтава, так і І. Багряний чи І. Майстренко.

Багато цікавіше є те, якими шляхами УГСпілка пропонує осягнути ту ціль. І про це вони висловлюються так:

«Для стимулювання економічного процвітання республіки, УГС уважає необхідним максимальне заохочення приватної ініціативи, яка може виявлятися у перетворенні частини державних промислових підприємств у акціонерні чи кооперативні, у добровільному виході селян із колгоспів із землею для приватного господарювання».

«Домінувати повинна ринкова економіка з вільним ціноутворенням».

В справі забезпечення соціально-економічних прав людини, УГСпілка відкидає гасло «рівності», а замінює його гаслом про віднов-

лення соціальної справедливості. Виглядає, що вони краще, чим іх попередники пізнали наслідки соціальної політики на тому відтинкові і тому твердять, що «спроби увести хоча б відносну рівність в оплаті праці і прибутку привели б до застою і регресу суспільства..»

«Відновлення соціальної справедливості УГС бачить не в зрівнялівці, яка була однією з головних причин занепаду економіки, а у різкому скороченні бюрократичного апарату... що паразитує на народній шії, у скасуванні усіх без винятку соціальних привілеїв партійно-радянського бюрократичного апарату».

Очевидно, що таке становище УГСпілки зовсім інше, чим становище названих мною осіб. П. Полтава, якого зацитую, але Й. І. Багряний та І. Майстренко заступали становище що:

«Концепція Самостійної України — це, також, концепція такого суспільного ладу в майбутній Українській Державі, при якому не існуватиме експлуатація людини людиною.

«Принцип суспільної власності стане основою справді щасливого, справді заможного, справді культурного життя українського народу, стане могутнім рушієм розвитку продукційних сил України. Поворот до капіталізму у випадку України був би в кожному відношенні кроком назад, регресом» (П. Полтава «Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу» — 1947 рік).

Це зіставлення різних поглядів відомих авторів, які всі стали на виразно антиімперських позиціях і змагались за державну суверенітет України, наводжу на те, щоб вказати на ті колосальні зміни, які пройшли і проходять в Україні і що саме життя доказало, що сучасна концепція соціального й

економічного життя в Україні є збудована на фальшивих основах і мусить бути докорінно змінена. П. Полтава надіяється, що визволивши Україну від большевицького поневолення, та система зможе працювати для добра українського народу, УГСпілка вказує, що і ту систему треба буде доосновно змінити.

В т. 13 УГС з'ясовує своє позитивне становище до екології в Україні і поширює та справу не лише на АЕС, але й інші промислові комплекси. Останні місяці доказують, що ця турбота висловлює наставлення широких народних мас і що в цілій Україні екологічний рух став дуже популярним.

Покликаючись на Загальну Декларацію Прав Людини, схвалену ООН, та на Гельсінські Угоди, в т. 14 вичислені всі ті основні права і свободи громадян визнані цивілізованим світом, без примінення яких в СССР всі балочки про демократію лишаться лише порожнім звуком.

Т. 15 присвячена вимогам змін кримінального кодексу УССР, який легалізував всі поліційні переслідування і фальшиві судові присуди для багатьох борців за політичні й релігійні права в Україні.

Т. 16 вимагає, щоб військову службу відбувати на території республік у республіканських військових формacіях.

Т. 17 виступає за створення незалежних профспілок, які б працювали для охорони прав своїх членів, а не були засобом, яким послуговується держава для контролю робітництва.

Т. 18 присвячена в основному справі свободи релігії для всіх вірувань і вимагає легалізації Української Католицької Церкви та відновлення, за їхніми словами, розстріляної УАПЦ.

Тт. 19 і 20 повертаються ще раз

до прав людини, свободи в'їзду чи виїзду як в інші республіки, так і країни світу, і рекомендує дуже цікаву думку, щоб у найважливіших питаннях населення України мало право на всенародні референдуми, а не, як це є тепер, «укази з центру».

Це скорочений перегляд основних позицій найбільш поширеної і найбільш активної під сучасну пору опозиційної формaciї в Україні — Української Гельсінської Спілки.

Зі сторінок української преси в західному світі відомо, що в Україні є спроби творити й інші політичні формaciї. Не обговорюємо їхніх позицій, бо вони не є опубліковані.

На сторінках радянської преси неодноразово пишеться про дію ОУН, з питомими для радянської преси прикметниками і коментарями на адресу «буржуазних українських націоналістів». Стиль цих писань відомий, тому не застновляємося над ними в цьому огляді.

Не можна однаке проминути мовчанкою широко розгорненої кампанії за привернення прав Українській Католицькій Церкві, яку насильно, вже більше чим 40 років тому, змушені піти в підпілля. Очевидно, що її дії не слід мішати з виявами політичної опозиції, але тим не менше та дія знайшла глибокий подів не лише серед українського народу, але і в багатьох країнах західного світу. Українські католики не одинокі, які терпіли переслідування в СССР, вони не одинокі, які занялись розбудовою релігійного життя. Перед ними «розстріляно УАПЦ», побіч них в Україні діють баптисти, п'ятдесятники та інші. Однака підпільна дія УКЦ через довгі десятиліття доказує, що в ССР є можливою успішна підпільна дія. Вона доказує, що успішну дію під-

пілля не можна знищити ані поліційним терором, ані не може її вічно ігнорувати «глухий на терпіння нашого народу» Західний Світ.

Згадую про це тому, бо серед української громади у вільному світі не бракує голосів циніків, які запитують: А що осягнула УГСпілка? Як вона може перемогти могутню советську імперію? Що з нею буде, як не стане М. Горбачова або якщо він змінить свою політичну лінію? Це ж ніби лише невільничий гурт українських інтелігентів!

Чи іншими були пророцтва по адресі тих, які не погодилися з рішеннями т.зв. львівського собору в справах УКЦ?

Очевидно, що передчасно говорити про перспективи перемоги опозиційних груп в Україні. Але ми можемо з гордістю ствердити, що передтечія УГСпілки, Українська Гельсінська Група, одинока в СССР не скаптулювалася, не розв'язалася, мимо жахливих переслідувань і жорстоких присудів для її членів. Вони з високо піднесеним чолом стали перед українським народом і є живими зразками, що ідей, за які вони змагались, ворог не переміг. І тому вони поширили засяг своєї дії і міцніє вона з дня на день. Вони звернули на себе увагу в світі, вони стали співпартнерами подібних формacій в багатьох республіках СССР, і в процесі розгортання їхньої праці вони мають немалі успіхи. Тому вони були в праві 18 грудня 1988 року заявити:

«Останній серйознішу спробу створити організацію типу Народного Фронту, зроблену Спілкою Письменників України, апаратники і ЦК КПУ теж пригальмували.

«Не маючи наміру підмінити собою широкі загальнонародні рухи із компромісними принципами, ми однак констатуємо, що в сьогоднішніх українських умовах Ук-

раїнська Гельсінська Спілка є єдиною життєстійкою і реальнюю організацією, що запропонувала народові програму, аналогічну програмам народних фінансів чи рухів прибалтійських республік, і успішно розбудовує свою структуру у всеукраїнському масштабі. Поряд із сотнями членів, симпатиків, що беруть участь у наших заходах, розповсюджують наші видання, збирають підписи під закликами і відозвами, допомагають нам матеріально.

«Тому вважаємо, що основну підготовку для створення в Україні масового руху типу Народного Фронту повинна взяти на себе Українська Гельсінська Спілка».

Не від них буде залежати, чи в Україні буде змога продовжувати дію легальними шляхами політичної опозиції. Якщо ця змога буде, то можна очікувати широкого розвитку і скріплення впливів такої опозиції, бо започатковані М. Горбачовом реформи в національному питанні є не кращі як його попередників, а без розв'язки таких проблем український і інші неросійські народи не припинять своїх змагань за належні їм права. Якщо зміниться курс теперішньої політики і СССР повернеться до відомих практик сталінсько-брежnevської політики, то, очевидно, що всі опозиційні рухи будуть змушенні змінити методи своєї дії.

Дехто ставить питання, чи програма УГСпілки й інших легальних опозиційних груп не суперечить політичній акції українського самостійницького табору у вільному світі.

Якщо вийти із заложення, що УГСпілка є легальною опозицією і як така є незалежна від українських формacій за кордоном, то, очевидно, відпадає потреба порівнювати програмові позиції її із

позиціями українського самостійницького табору. Вимоги українського самостійницького табору є більш далекийдучими, і було б недоцільно йому ті позиції змінити чи достосовувати до позицій УГСпілки.

Факт посиленої дії УГСпілки потверджує лише тезу українського самостійницького табору, що Україна насильно була включена в советську федерацію, що УССР в жодному випадкові не замінила Українську Народну Республіку. І що державної суверенності українському народові домагаються не лише українські еміграційні формaciї й українська спільнота у вільному світі, але до цього прямають — своїми шляхами — формaciї легальної опозиції в Україні.

Дехто звернув увагу на подібність, а подекуди й тотожність деяких тез з програми УГСпілки

зі становищем українських самостійницьких формаций за кордоном. Це здорове явище, бо воно вказує, що до правильних висновків можуть доходити незалежно від себе діючі українські формaciї як в Україні, так і поза її кордонами.

Треба сподіватися, що українські політичні формaciї за кордоном належно зрозуміють становище українських опозиційних груп в Україні і не декларативно, але своюю діяльністю докажут, що вони готові позитивні вияви піддержати, без огляду на те, хто їх ініціює. Не менш важливе, щоб і в Україні знали правду про дію українців за кордоном — бо остаточно, їхня дія там, і наша дія тут — не є нічим іншим, як сповненням наших обов'язків перед українським народом. Не є вирішне в яких формах і виявах ми ті обов'язки сповняємо, важливіше, щоб їхня і наша дія — довела до перемоги!